

Фольклоризм художніх творів Матвія Номиса в контексті розвитку українського романтизму

У статті досліджено художні особливості літературної спадщини українського етнографа, фольклориста, мовознавця, письменника, громадського діяча Матвія Номиса в контексті розвитку вітчизняного літературного процесу XIX ст. Зазначено, що творчість персоналії розвивалася в руслі загальних мистецьких тенденцій доби, у взаємодії з провідними представниками суспільно-політичного руху. Художньо-ідейний аналіз літературних творів митця дав підставу автору зробити висновок щодо приналежності Матвія Номиса до когорти письменників-романтиків. Автор статті називає такі основні риси романтизму у творах Матвія Номиса: розуміння нації як єдиного організму; відстоювання прагнення українського народу до національного відродження; пропаганда української мови й культури; інтенсивне використання фольклорних тем, сюжетів, образів, жанрів; підвищена емоційність подій, ситуацій, обставин, характерів. Однією з основних ознак романтизму у творах митця вважаємо фольклоризм. Розглянуто його змістові й формотворчі складники в оповіданнях та етнографічних нарисах письменника.

Ключові слова: фольклоризм, романтизм, літературний твір, оповідання, письменник.

Постановка наукової проблеми та її значення. Український народ пройшов довгий шлях розвитку, тому його сучасність глибоко вкорінена в історію формування, матеріальну й духовну культуру етносу. Це на сучасному етапі актуалізує потребу звернення до морально-етичних, філософських, соціальних ідей та принципів, зафіксованих у наукових, публіцистичних, художніх текстах видатних діячів української науки й культури. Особливо це стосується персоналії, життєвий шлях і творча спадщина яких упродовж тривалого часу перебували поза увагою дослідників чи висвітлювалися тенденційно, у руслі радянської ідеології. До таких «білих плям» вітчизняної історії належить творчість видатного українського письменника-романтика, педагога, етнографа, фольклориста, мовознавця, громадського діяча Матвія Номиса (1823–1901).

Аналіз досліджень цієї проблеми. Упродовж тривалого часу в центрі уваги дослідників (М. Возняка, М. Грушевського, С. Єфремова, В. Науменка, М. Сумцова, І. Франка) переважно перебувала етнографічна й фольклористична діяльність Матвія Номиса, який є упорядником збірки «Українські прислів'я, приказки і таке інше». Деякі аспекти його наукової, педагогічної й громадської роботи аналізували Б. Ванцак, А. Лимар, П. Одарченко, М. Пазяк, Г. Самойленко, Б. Струмінський, Ю. Шевельов. Радянські фольклористи та літературознавці І. Денисюк, І. Михайлин, Р. Міщук побіжно зверталися до аналізу літературних текстів Матвія Номиса, обмежуючись критичними коментарями з позицій соціалістичного реалізму, не вдаючись до глибокого художньо-ідейного аналізу в контексті мистецьких тенденцій доби. Поза увагою дослідників на сьогодні залишається фольклоризм художніх творів Матвія Номиса. Загалом його розглядали такі відомі вчені, як І. Денисюк, П. Іванишин, Р. Кирчів, Р. Марків, С. Мишанич. Творчість українських письменників доби романтизму (П. Куліша, Ганни Барвінок, Марка Вовчка) була предметом наукових розвідок і праць О. Дорошкевича, С. Зубкова, В. Івашківа, В. Кичигіна, Р. Міщука, А. Шамрая, які загалом наголошували на народності літератури цього періоду.

Мета статті – дослідження фольклоризму в літературних творах Матвія Номиса в контексті розвитку вітчизняного літературного процесу XIX ст.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Використання фольклоризму як стильового та стилістичного засобу притаманне українській літературі загалом. Жанна Янковська наголошує на тому, що фольклоризм особливо позначився на творчості українських письменників доби романтизму [11]. Як відомо, романтизм – філософський і мистецький напрям, що виник наприкінці XVIII ст. в Німеччині, Англії й Франції як реакція на Французьку революцію. У XIX ст. він охопив усі сфери духовної культури, перетворився на цілісну систему та певну ідеологію, оскільки мав художньо-ідейну програму, позначився боротьбою різних течій. Останнім яскравим явищем вітчизняного романтизму була саме творчість представників Петербурзької громади – когорти письменників і громадських діячів (В. Білозерського, Матвія Номиса,

М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка), котрі згуртувалися навколо журналу «Основа» (1861–1862). Вони переймалися ідеєю популяризації української культури, розвитку науки й освіти. В українській літературі розвиток романтизму відбувався в досить складних суспільно-політичних умовах: відсутність власної державності, слабкість зв'язків між окремими центрами українського життя, а водночас активізація боротьби за розвиток власної освіти й культури, підвищення рівня національної свідомості. Усі вищезазначені фактори актуалізували в художній літературі фольклорні мотиви як форму вираження власної ідентичності – ототожнення себе з рідним етносом, його культурою, звичаями, традиціями. Отже, фольклоризм фактично є багатовекторною формою впливу фольклору на літературу.

У словнику-довіднику «Українська фольклористика» фольклоризм тлумачиться як «термін, що позначає багатозначне поняття двох рівнів вияву: генетичного та функціонального [9]. У контексті нашого дослідження особливого значення набуває перший – генетичний – рівень, який ґрунтується на традиціях фольклорно-літературних взаємин і трактується як «наслідування або використання фольклору в літературній творчості» (Р. Кирчів). Це найбільш типова ознака продуктивного фольклоризму, коли, орієнтуючись на фольклорну поетику, автори літературних творів творчо трансформують, переосмислюють чи розбудовують традиційно фольклорні мотиви, образи, композиційні схеми та художні засоби у канві власного художнього тексту» [9, с. 399].

У контексті розгляду впливу фольклоризму на творчість Матвія Номиса варто звернутися й до поняття фольклорної стилізації. У словнику-довіднику «Українська фольклористика» вказано, що цим терміном позначено синкретизм фольклору та літератури на високому художньому рівні, що народжується в процесі тривалої різнобічної взаємодії й взаємовпливу двох художніх систем [9, с. 400]. У цій статті ми розглянемо використання фольклорної стилізації в прозових творах Матвія Номиса. Зазначимо, що всі художні твори письменника написані наприкінці 50-х років XIX ст. Творчий доробок складають «Уривки з автобіографії Василя Петровича Білокопитенка», оповідання «Дід Мина і баба Миниха» і «Гітка Настя», етнографічні розвідки. Названі вище твори надруковано на сторінках періодичних видань, а в 1900 р. – окреме видання, яке починалося заміткою «З дитячих і юнацьких спогадів автора» [8]. Ці літературні тексти користувалися попитом серед простого народу, публікувалися в підручниках для навчання читання дорослого населення.

Радянські дослідники вважали Матвія Номиса представником етнографічно-побутової школи, до якої належали письменники Семен Нос, Ганна Барвінок, Марко Вовчок, котрі «слідували висунутим П. Кулішем естетично-методологічним принципам так званої етнографічної достовірності й виступали переважно в “Основі” та газеті “Чернігівський листок”» [2, с. 188–189]. На нашу думку, варто проаналізувати художні твори Матвія Номиса з позицій сучасного літературознавства. Для цього потрібно дослідити «формальну» й «змістову» сфери фольклоризму в літературних текстах автора. Зазначимо, що чіткої межі між цими сферами немає: «формальними» елементами вияву фольклоризму у творах Матвія Номиса можна вважати використання в них живої народної мови без чітко вираженого діалектного колориту (очевидно тому, що письменник репрезентує Полтавщину); застосування паремій і фразеологізмів (нагадаємо, що Матвій Номис був фольклористом-пареоміологом); уведення в текст детальних етнографічних описів костюмів, житла, речей побуту; апелювання до конкретних етапів звичаєвості та обрядовості (святкування Різдва, Великодня); використання з метою фольклорної стилізації безпосередньо народних творів або їх частин; застосування фольклорних постійних епітетів, метафор, порівнянь й інших художніх тропів.

Наявні в прозових художніх творах цього періоду та «змістові» вияви фольклоризму, які тісно переплітаються з «формальними», оскільки кожен художній твір існує в єдності змісту й форми.

До «змістових проявів фольклоризму в художніх творах Матвія Номиса можна віднести насамперед ті морально-етичні норми, за якими живуть герої творів. Літературознавець І. Михайлин зазначав, що оповідання прозаїка створені «у фольклорному дусі з настановою на зображення гармонійності українського світу, точного відтворення етнографічних деталей, розвитком моралізаторської ідеї» [3, с. 236]. Р. Міщук уважав їх оповіданнями-стилізаціями з морально-дидактичною настановою, у яких ішлося про дріб'язкові факти буденного життя селян, коло інтересів яких замкнулося на домашньому господарстві й церкві. Праведне життя цих героїв Матвія Номиса не викликає жодних сумнівів; детальні описи одягу, сентиментальні характеристики стверджують «старосвітськість» зарізького суспільства [4, с. 102].

Як відомо, романтики, на відміну від реалістів, прагнули дистанціюватися від сучасного їм економічного й соціального ладу, вважаючи це недостойним людської особистості. Матвій Номис, працюючи в руслі романтизму, ставив за мету відтворення гармонійного, праведного, одухотвореного життя попередніх поколінь своїх земляків, які жили відповідно до християнських і традиційних народних ідеалів. Ідеї письменника розвиваються в руслі загальної концепції романтизму, яку Д. Чижевський схарактеризував так: «Інтерес до народної поезії, до народного побуту та висока їх оцінка, інтерес до минулого та знову висока оцінка занедбаних, недооцінених сторінок минулого, інтерес до національно-своєрідного, любов до некультивованої природи – це ті моменти, які мусили звернути увагу представників східноєвропейських народів на їх старовину, на їхню народну поезію та народний побут, на їх власні країни» [10].

Усі описані Матвієм Номисом морально-етичні норми тісно пов'язані з християнською мораллю та віруваннями простих українців-хліборобів, які здатні не лише відчувати землю, орати та сіяти, але й бути глибоко віруючими, готовими в скрутні завжди допомогти ближньому, по-справжньому любити свою землю, уміють виховувати дітей на основі народних традицій, бути для них прикладом.

Проведений аналіз літературних творів Матвія Номиса дає підстави для висновку, що їхньою визначальною рисою, яку радянські літературознавці вважали недоліком, є відсутність глибоких внутрішніх психологічних конфліктів у головних героїв. Наприклад, І. Денисюк уважав, що це «етнографічно-побутові оповідання без екскурсів у психологію героїв» [1]. Зокрема, він писав, що оповідання «Дід Мина і баба Миниха» [5] «має 58 сторінок і становить собою майже суцільні надзвичайно розтягнені описи подробиць побуту та звичаїв діда та баби, котрі живуть у наймах цілою родиною (так звана інституція “сусідів”). Соціальний момент поринає у цілому морі цих описів. Твір стає анемічним, етнографічна захарашеність не дає змоги розвивати події, немає тут стрункого сюжету» [1]. Отже, літературознавець стверджує, що одним із недоліків твору є відсутність соціально-побутових конфліктів. На нашу думку, такі характеристики дослідників засвідчують, що вони не ставили за мету здійснення ґрунтовного художньо-ідейного аналізу творів митця, а досліджували їх заідеологізовано, із позицій радянського літературознавства. Ми вважаємо, що з оповідань Матвія Номиса в ідеалізовано-сентиментальних і водночас реалістичних формах пізнаємо справжні українські типи, характери. У творах відсутні негативні образи, негативні риси характеру, вони ніби залишаються десь поза кадром. Письменник ізолює героїв (і читачів) від негативів навколишньої дійсності.

Така відсутність соціальних і родинних конфліктів, описовість, фольклорно-етнографічний характер притаманні етнографічно-художньому нарису «Різдвяні святки» [6], який Р. Міщук назвав однією з перших документальних спроб представити читачам українське село та звичаї його жителів [4, с. 116]. Зазначимо, що цей художній твір, як і багато інших літературних текстів Матвія Номиса, має автобіографічний характер, написаний на основі спогадів автора про атмосферу в українському селі напередодні зимових свят. Цей твір дає уявлення про формування світогляду митця, його громадянської й наукової позиції, педагогічних поглядів. У художньо-етнографічному оповіданні письменник детально описує сімейні традиції, спосіб життя, характер спілкування в українській родині в широкому суспільному контексті.

Згаданий твір складається з трьох частин («Готування до Різдвяних Свят», «Багата Кутя» і «Святий Вечір») [6], він написаний у формі листів до читача й охоплює цикл Різдвяних свят на Полтавщині: то створений дитячою уявою, то описаний із погляду дбайливого ошадливого господаря, котрий уміє рахувати кожен копійчину. Ці твори сповнені любов'ю до своїх земляків, нащадків українських вільних козаків (у тексті автор зобразив рідне село Ріжків, а його мешканців під іменем ріжківців), проте паралелі є досить виразними. Відповідно до ідейних принципів романтизму, Матвій Номис зберігає тісні зв'язки з усною народною творчістю, акцентує на спадкоємності поколінь: на його думку, полтавські господарі зберегли не лише звичаї та обряди, а й відчуття власної незалежності, дух вільної людини.

Серед основних моральних рис зарізьких селян Матвій Номис називав працелюбність, охайність, набожність, доброту, повагу до старших («старше покоління у нас користується такою повагою, що навіть панська дитина не рідко дозволить собі без поваги поводитись із старшими віком. І не лише зі сторонніми людьми, а навіть з кріпаками свого батька» [6]). Автор зазначає, що молоде покоління варто формувати на основі давніх традицій, дбаючи про його цнотливість, подружню вірність,

чесність у веденні домашніх справ, оскільки вони завжди були невід'ємною складовою частиною національного характеру українців і були доведені ними до найвищого рівня.

До етнографічних оповідань Матвія Номиса автобіографічного характеру належить твір «Ранок у світлий празник», у якому прозаїк описав народні свята, звичаї та обряди, які були невід'ємною частиною життя його односельців. На відміну від інших українських етнографів, які звертали увагу на приготування до Великодня, Матвій Номис описав події, що відбувалися після виходу людей зі свяченими продуктами з церкви після Великодньої служби. Односельці не поспішали додому, щоб швидше розговорітися, а чекали на обідню. Дорогою з церкви додому вони, за давнім звичаєм, заходили на розмову до дяка Івана. Ця традиція нагадує давні громадські чи родові зібрання. У дяка козаки розповідали бувальщини, згадували всіх незвичних людей, які жили в їхньому селі від часу його заснування: панотців, дяка-запорожця, святого чоловіка, «такого кремезного, що вуса макітрою поправляв», дідів, прадідів і прапрадідів зарізьких родин. Автору вдалося відтворити дух епохи, атмосферу святкового ранку через сприйняття хлопчика, у якому ми впізнаємо самого письменника. Герої митця усвідомлюють свою ідентичність, приналежність до етносу, роду, і ці почуття в них є природними й гармонійними, як внутрішня потреба душі, що передається з покоління в покоління.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Романтизм набув поширення серед українських митців і позначився на розвитку різних сфер вітчизняного духовного життя. Він збігся в часі з активізацією етнотворчих процесів, відродженням національної культури. Саме тому характерною ознакою літературних творів письменників-романтиків загалом і Матвія Номиса зокрема був виразний етнографізм. Оповідання й етнографічні розвідки митця позначені автобіографізмом, зв'язком із фольклором та етнографією, детальним відтворенням матеріальної й духовної культури українців XIX ст. Письменник прагне довести унікальність національного характеру українців, спадкоємність народних традицій, цінність матеріальної та духовної культури. Перспективи подальших досліджень убачаємо в компаративному аналізі творів Матвія Номиса й інших письменників-романтиків із метою комплексного дослідження впливу фольклоризму на художні твори романтиків.

Джерела та література

1. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX – початку XX ст. / І. О. Денисюк. – Київ : Наук. думка, 1999. – 280 с.
2. Історія української літератури XIX ст. : навч. посібн. для вузів : у 3 кн. / за ред. Яценка М. Т. – Київ : Либідь, 1996. – Кн. 2 : 40-ві–60-ті роки XIX ст. – 384 с.
3. Михайлин І. Л. Історія української журналістики: період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики / І. Л. Михайлин. – Вид. 3-тє, доп. і поліпшене. – Харків : Прапор, 2003. – 320 с.
4. Мішук Р. С. Українська оповідна проза 50–60-х рр. XIX ст. / Р. С. Мішук. – Київ : Наук. думка, 1978. – 256 с.
5. Номис М. Дід Мина і баба Миниха / М. Номис // Хата (альманах). – Вид. П. Куліша. – СПб., 1860. – С. 173–215.
6. Номис М. Різдвяні святки / М. Номис // Основа. – 1861. – Януарь. – С. 267–281. Май. – С. 49–72. Іюнь. – С. 21–38.
7. Номис М. Тітка Настя / М. Номис // Основа. – 1861. – Квітень. – С. 28–38.
8. Симонов М. Т. (Номис). Рассказы / М. Т. Симонов. – Киев : Издание «Кіевской старины», 1900. – С. 3 +XV+244.
9. Українська фольклористика : словник-довідник / уклад. і заг. ред. Михайла Чернопиского. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2008. – 448 с.
10. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Нью-Йорк : Укр. вільна академія наук у США, 1956. – 511 с.
11. Янковська Ж. Фольклоризм української романтичної прози першої половини XIX століття: стилістичні формовияви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/36/51.pdf>.

Шумейко Зинаїда. Фольклоризм художественных произведений Матвея Номиса в контексте развития украинского романтизма. В статье исследуются художественные особенности литературного наследия украинского этнографа, фольклориста, языковеда, писателя, общественного деятеля Матфея Номиса в контексте развития отечественного литературного процесса XIX в. Отмечается, что его творчество развивалось в русле общих художественных тенденций эпохи, во взаимодействии с ведущими представи-

телями общественно-политического движения. Художественно-идейный анализ литературных произведений писателя позволил сделать вывод о принадлежности Матвея Номиса к числу писателей-романтиков. Для произведений Матвея Номиса характерны следующие черты романтизма: понимание нации как единого организма; отстаивание стремления украинского народа к национальному возрождению; пропаганда украинского языка и культуры; интенсивное использование фольклорных тем, сюжетов, образов, жанров; повышенная эмоциональность событий, ситуаций, обстоятельств, характеров. Одним из основных признаков романтизма в произведениях писателя считаем фольклоризм. Рассматриваются составляющие содержания и формы в рассказах и этнографических очерках писателя.

Ключевые слова: фольклористика, романтизм, литературное произведение, рассказ, писатель.

Shumeyko Zinayida. Folklorism of Matviy Nomys' Literary Works in the Context of Ukrainian Romanticism.

The author of this article tries to analyze Matviy Nomys' literary heritage in the context of the national literary process of XIX century. Matviy Nomys (1823–1901) is a famous Ukrainian writer, an ethnographer, a folklorist, a linguist, a teacher, and a public figure. The author notes that the creative activity of this personality developed in line with the general trends of artistic era in cooperation with leading representatives of the political movement. Art and conceptual analysis of the literary works of Matviy Nomys has allowed to conclude that the writer belong to the group of writers-romantics. The author calls such basic features of Romanticism in the works of Matviy Nomys: understanding of the nation as a single organism; an expressing aspiration for national revival; an advocacy on their own literary Ukrainian language and culture; promotion of Ukrainian language and culture; use of folk themes, subjects, images, genres; the heightened emotion and intensity of events, situations, circumstances, characters. The author says that folklorism is one of the main features of Romanticism in the Nomys' works; examines elements of content and form in the stories and the ethnographic essays of writer.

Key words: folklorism, Romanticism, literary work, story, writer.

Стаття надійшла до редколегії
29.09.2016 р.

УДК 821.161.2'04-142.09:398.4(=161.2)

Павло Салевич

Мотив «чудесного одягання» в «Слові о полку Ігоревім»

Дослідження розпочинається із застережень стосовно того, що інтерпретації «Слова о полку Ігоревім» на основі старозавітних або християнських джерел – звичайна фантазія, та разом з ідеологічною інтерпретацією «Слова» російськими ученими й інтерпретацією його як сучасного міфологічного твору зводять науку про «Слово» на манівці та викривлюють природу давньоукраїнської пам'ятки. Вважаючи «Слово» світським міфологічним давньоукраїнським твором, автор пропонує нове прочитання темного місця «Слова»: полоцький князь Всеслав «обісія сині мгли». На великому міфологічному матеріалі (замовлянь, колядки, молитви, прокляття, українського герба «Погоня») учений обґрунтовує тлумачення згаданого рядка міфоритуальним мотивом «чудесного одягання» князя Всеслава в синю (*грозову*) тучу. Дослідник наголошує, що на мотив «чудесного одягання» князя-чарівника Всеслава вказують присутні в контексті «Слова» два мотиви оборотництва: мотив чудесного готування місця для битви й логіка міфологічного контексту, у якому перебуває досліджуване «темне місце»: відбувається чудесне одягання задля того, аби Всеслав набув «грози (*сили*) і смілости от синьої тучі грозової (і молнії)», – пояснення з одного замовляння, цитованого в дослідженні. Відтак, набувши чудесної сили, князь-чарівник Всеслав полоцький «разить» Новгород і завойовує його: «твори врата Новуграду».

Ключові слова: міфоритуальний мотив «чудесного одягання», міфологічний час, князь-чарівник Всеслав полоцький, замовляння, молитва, прокляття, колядка, казка, український варіант герба «Погоня», міфологічна семантика синього кольору.

Постановка наукової проблеми та її значення. Понад 200-літня інтерпретація учених і перекладачів «темного місця» «Слова о полку Ігоревім» (князь Всеслав полоцький) *обісія сині мгли* (як і української пам'ятки загалом) не привела до належного його розуміння. Твердження про орнаментальний стиль «Слова», про його ліро-епічний або епічний жанр, непевність учених у тому, коли написано твір і тощо, виривали його з природного контексту й переносили в інші періоди